

Recenzja

rozprawy doktorskiej pt. ***Doświadczenie traumy wojennej i sposoby radzenia sobie w świadectwach byłych więźniów obozu Durchgangslager 121 w Pruszkowie. Przyczynek do analizy psychologicznej źródeł historii mówionej, przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Wandy Zagórskiej, prof. UKSW***

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr Weroniki Wosińskiej jest obszernym studium (obejmującym 400 stron, w tym 321 str. tekstu, 5 str. aneksu i 23 str. zapisu bibliograficznego), poświęconym ważnemu problemowi, jakim jest pokonywanie przez osoby starsze doświadczonej w młodości wojennej traumy.

Praca składa się z części teoretycznej oraz badawczej, pozostających ze sobą we właściwych proporcjach. Pracę rozpoczyna streszczenie, mające w pewnej mierze charakter wprowadzenia, gdzie Autorka przedstawia ~~ta~~ ogólny cel podjętych badań oraz jego merytoryczne i praktyczne uzasadnienie. Zwraca uwagę na wagę problemu doświadczenia traumy wojennej, mimo znacznego upływu czasu, oraz na potrzebę pomocy w radzeniu sobie z jej skutkami osobom w podeszłym wieku.

W rozdziale pierwszym mgr Weronika Wosińska opisuje – na bazie materiału źródłowego – sytuację mieszkańców Warszawy w czasie okupacji oraz specyfikę przejściowego obozu Durchgangslager 121 w Pruszkowie. Zwraca uwagę na specyfikę tzw. traumy dawnej, różniące

się prawdopodobnie od traumy niedawnej. Rozdział drugi, najobszerniejszy w ramach części teoretycznej, obejmujący 27 stron, poświęcony jest charakterystyce traumy wojennej jako jednego z wielu rodzajów zjawiska traumy. Autorka podaje definicję traumy i opisuje skutki jej doświadczenia – przytaczając liczne dane z literatury psychologicznej, między innymi na temat zespołu stresu pourazowego (PTSD). Wskazuje też różne teoretyczne ujęcia/modele rozwoju zaburzeń potraumatycznych. Na tle wiedzy z zakresu problematyki traumy przedstawiona jest w pracy specyfika traumy wojennej. Oprócz skutków bezpośrednich, opisane są skutki dalekie, całżyciowe, aktualne także w życiu człowieka starszego, który doświadczył traumy w okresie swojej młodości czy wczesnej dorosłości. Problem radzenia sobie ze skutkami traumy w starości mgr Wiktoria Wosińska przedstawia w kontekście rozwojowym. Wskazuje na znaczenie przepracowania traumatycznego doświadczenia z przeszłości dla osiągnięcia stanu integracji psychicznej i związanego z nim pozytywnego bilansu życia, typowego dla ostatniej fazy psychicznego rozwoju człowieka.

Jako użyteczne dla rozumienia traumy wojennej, jej objawów i skutków oraz strategii radzenia sobie z nimi, Doktorantka przytacza poglądy pochodzące z różnych obszarów wiedzy psychologicznej, m.in. z psychoanalizy, behawioryzmu czy kognitywizmu. Zwraca uwagę na szczególną sytuację psychologiczną osób starszych, mogącą mieć wpływ na konsekwencje traumy, która przeżywana by^{ła} we wcześniejszym okresie życia. Sytuację tę charakteryzuje kumulacja rozmaitych utrat, w sposób naturalny pojawiających się w biegu życia człowieka i przyczyniających się do zmiany ról społecznych czy nie zawsze pożądaną zmianą stylu życia. A to, w połączeniu ze słabnącą z wiekiem kondycją psychofizyczną oraz naturalnym wzrostem podatności na stres

nie sprzyja adaptacji do zmieniających się warunków życia, natomiast dodatkowo podwyższa podatność na stres sytuacyjny, a także na zaburzenia psychiczne.

We fragmencie dotyczącym stresu traumatycznego w starości mgr Weronika Wosińska porusza ciekawą i zarazem ważną kwestię zróżnicowanych form konsekwencji przeżytego wcześniej stresu. Jako alternatywną – wobec wzrostu wrażliwości i podatności na stres – wskazuje formę polegającą na wzmocnieniu siły psychicznej, wskutek/dzięki przeżyciu ciężkiego doświadczenia. Chodzi tu o uodpornienie się na kolejne stresory. Specyfika sytuacji psychologicznej osób starszych – jak zauważa Doktorantka - może mieć znaczenie dla obrazu doświadczeń potraumatycznych, różniącego się od obrazu analogicznych doświadczeń osób młodych. Ten prawdopodobny fakt uzasadnia zastosowanie w badaniu autorskim metody odmiennej od metod klasycznych, np. kwestionariuszowych.

Ważne treści zawiera rozdział trzeci rozprawy, poświęcony problemowi radzenia sobie z traumą wojenną. Po przytoczeniu różnych sposobów definiowania procesu radzenia sobie z traumą, w tym z traumą wojenną, mgr Weronka Wosińska zwraca uwagę na szczególny jego rodzaj, jakim jest „poszukiwanie sensu i znaczenia”. Pojawia się tu pytanie o różnicę między sensem a znaczeniem, gdyż w tekście tę różnicę trudno rozpoznać.

W kolejnym paragrafie rozdziału trzeciego Autorka opisuje rolę mechanizmów obronnych jako strategii radzenia sobie z traumą. Co ważne – zwraca uwagę na możliwą pozytywną ich rolę. Rozdział trzeci kończy się przytoczeniem licznych badań nad radzeniem sobie z traumą, zrealizowanych w paradygmacie narracyjnym, a polegających na analizie autobiograficznych wywiadów, przeprowadzonych z osobami

ocalały z Zagłady. Ważny wniosek, jaki wypływa z tych badań to znaczne zróżnicowanie/zindywidualizowanie form radzenia sobie z powojenną traumą. Nasuwa się pytanie o ewentualne czynniki osobowe mające udział w skutecznym radzeniu sobie z traumą, np. temperamentalne czy światopoglądowe. Rozdział trzeci Autorka kończy stwierdzeniem, że „zarówno doświadczenie traumy jak i strategie radzenia sobie w dużej mierze znajdują odzwierciedlenie we wspomnieniach autobiograficznych oraz w autonarracjach” (str. 56). Gdzie jeszcze można rozpoznać ślady przeżyć traumatycznych ?

W kolejnym, czwartym rozdziale rozprawy mgr Weronika Wosińska rozwija opis fenomenu pamięci autobiograficznej, akcentując odmienną pamięć dotyczącą wydarzeń traumatycznych od pamięci innego rodzaju wydarzeń. Opisane są tu kategorie pamięci autobiograficznej oraz ich funkcje/role regulacyjne. Podkreślono też odmienną pamięć dotyczącą wydarzeń traumatycznych od pamięci innego rodzaju wydarzeń.

Ważny wątek poświęcony jest charakterystyce traumy w perspektywie badań narracyjnych. Wstępem do opisu specyfiki narracji o doświadczeniu traumatycznym jest dookreślenie pojęcia pamięci autobiograficznej, będącej rodzajem opowieści o osobistym doświadczeniu, z zaakcentowaniem jej aspektu subiektywnego. Charakteryzując specyfikę narracji o doświadczeniu traumatycznym Autorka przytacza – na podstawie literatury - badania narracyjne nad traumą, w tym nad traumą wojenną. Z badań tych wynika, że narracja o przeżytej traumie może pełnić istotną, terapeutyczną funkcję, sprzyjając ostatecznie dobrostanowi psychicznemu narratora. Pojawia się pytanie o rodzaj narracji pełniący funkcję terapeutyczną.

Oceniając część teoretyczno-przeglądową recenzowanej rozprawy uważam, że jest ona przygotowana prawidłowo, wręcz modelowo. Ukazuje bogatą wiedzę Doktorantki na temat interesującego ją problemu doświadczenia traumy, w tym traumy wojennej oraz strategii pokonywania jej. Zawarta w tej części pracy treść jest wyczerpująca, przekazana w sposób uporządkowany i klarowny.

Rozdział piąty, dotyczący bezpośrednio autorskich badań, mgr Weronika Wosińska rozpoczyna przeglądem literatury na temat idiograficznych badań jakościowych jako szczególnie przydatnych do zgłębiania psychologicznego zjawiska traumy, w tym traumy wojennej. Wskazuje na indywidualny charakter doświadczania traumy, jego złożoność, rolę kontekstu i czynników osobowościowych, a także na dynamikę doświadczania traumy w biegu życia jednostki. Podkreśla, że ten ostatni z wymienionych aspektów jest szczególnie istotny w badaniach osób starszych, które w młodości doświadczyły traumy wojennej. Badania narracyjne – oprócz wartości poznawczej dla środowiska badaczy – są dla osoby badanej okazją do wydobycie z pamięci biograficznej trudnych do zaakceptowania przeżyć, ich przepracowania/przededefiniowania, nadania im nowych znaczeń oraz zintegrowania z innymi doświadczeniami. W rezultacie tego procesu możliwe jest osiągnięcie - paradoksalnie – pozytywnego bilansu życia, mimo skrajnie negatywnego doświadczenia wojennej traumy. Doktorantka zwraca uwagę, że badań nad doświadczaniem traumy wojennej jest wyjątkowo mało, zwłaszcza nad doświadczaniem osób cywilnych. Podkreśla, że nieznane są jakiegokolwiek badania nad osobami cywilnymi zamieszkującymi Warszawę i okolice, które przeżyły powstanie warszawskie.

Zarówno specyfika zjawiska traumy wojennej, wyjątkowość osób, które doświadczyły tego rodzaju traumy, jak i niedostatek badań nad tym problemem w pełni uzasadniają uczynienie go obiektem badań.

Mgr Weronika Wosińska krytycznie (częściowo) odnosi się do opisywania traumy wyłącznie za pomocą kryteriów diagnostycznych PTSD, dostarczających opisu skutków traumy dość powierzchownie, wyłącznie w kategoriach psychopatologicznych, podczas gdy badania jakościowe mogą ten obraz wzbogacić/pogłębić, a także ukazać niejednokrotnie jego pozytywne elementy. Jako szczególnie ważną wskazuje możliwość pozyskania w jakościowych badaniach narracyjnych danych odnośnie do sposobów radzenia sobie z przeżytą traumą, zależnych m.in. od kontekstu, w jakim trauma była doświadczana.

W dalszej części pracy, na tle charakterystyki badań jakościowych o profilu narracyjnym oraz informacji świadczących o deficycie idiograficznych badań nad doświadczeniem traumy wojennej, mgr Weronika Wosińska doprecyzowuje problem i cel własnych badań. Główny problem – w ogólnym ujęciu – dotyczy sposobu doświadczania traumy wojennej i sposobu radzenia sobie z nią. Problem ten został następnie rozwinięty w formie czterech pytań szczegółowych. (W pytaniu 3. występuje błędne sformułowanie: grupa badawcza, zamiast grupa badana – w odniesieniu do osób badanych.)

W kolejnym, szóstym rozdziale zawarte są informacje na temat zastosowanej w badaniu autorskim metodologii. Szczegółowo opisana jest Interpretacyjna Analiza Fenomenologiczna (IPA) oraz sposób zdefiniowania - w jej ramach – doświadczenia. Wskazane są ograniczenia metody IPA i argumenty za przyjęciem we własnych badaniach nieco zmodyfikowanych założeń leżących u ich podstaw, np. co

do sposobu rozumienia doświadczenia, uwzględniając w jego opisie i interpretacji – oprócz aspektu poznawczego – także aspekt emocjonalny.

Autorka pracy bardzo precyzyjnie i klarownie opisała sposób pozyskiwania danych w formie wywiadów narracyjnych, warunki prowadzenia wywiadów (głównie w siedzibie Muzeum Dułag 121) oraz zróżnicowane kryteria doboru osób do badania. Przeprowadzono 150 wywiadów, spośród których wybrano 15 – w celu dokonania pogłębionej analizy psychologicznej, aby pozyskać nie tylko informacje o faktach historycznych, ale też, czy przede wszystkim, dotyczące osobistych przeżyć związanych z powstaniem warszawskim i wygnaniem ze stolicy. Nadrzędnym celem badań było bowiem rozpoznanie nadawanego tym przeżyciom sensu, poprzez ich interpretację w świetle wiedzy psychologicznej. Autorka precyzyjnie i z wyraźną świadomością swojej roli jako badacza, który jest równocześnie pracownikiem Muzeum Dułag121, przedstawiła specyfikę sytuacji badania, wymagającego respektowania zasad bezpieczeństwa psychologicznego.

W rozdziale siódmym mgr Weronika Wosińska przytoczyła 10 głównych tematów poruszanych w narracjach, a odpowiadających na pytania badawcze, które zostały następnie uszczegółowione ściśle według określonego klucza. Kryterium ich wyodrębnienia stanowiła częstość występowania w narracjach oraz nadawana im waga. Tematy były zdefiniowane/określone w odniesieniu do teoretycznej wiedzy psychologicznej, co stanowi swoiste odstępstwo od założeń paradygmatu analizy fenomenologicznej. Doktorantka w sposób merytoryczny uzasadniła sensowność powyższego zabiegu jako dopuszczalnego, nieprzekraczającego w pełni zasad IPA, a pomagającego uzyskać głębszy wgląd w badany fenomen.

Wszystkie wyodrębnione tematy (ukazane w tabeli) oraz ich uszczegółowienia są w pracy omówione klarownie, z godną uznania starannością, a następnie zilustrowane cytowanymi wypowiedziami poszczególnych osób badanych. W odniesieniu do nadrzędnego tematu, jakim jest „Znaczenie doświadczeń wojennych”, Autorka podkreśla, że mimo różnorodności wypowiedzi narratorów, można w nich rozpoznać typowe cechy/wymiary doświadczanego terroru. Miały one np. charakter zarówno fizyczny, jak i psychiczny, stanowiły zagrożenie życia własnego i/lub bliskich, a wiodącym wątkiem/tematem okazał się terror. Na uwagę zasługuje fakt, że wśród zeznań świadków wojennej przemocy znalazły się także przykłady pozytywnych, życzliwych zachowań ze strony agresora. Warto zinterpretować ten nietypowy i niespodziewany fenomen.

Obszerną i bardzo szczegółową prezentację analizy uzyskanych rezultatów kończy dyskusja oraz wyprowadzone z badań wnioski. Zebrany i starannie uporządkowany przez mgr Weronikę Wosińską materiał narracyjny ukazuje bardzo złożony obraz przeżywania i rozumienia wojennej traumy przez byłych więźniów przejściowego obozu – zarówno bezpośrednio, w czasie wojny, jak i w późniejszym okresie życia badanych. W obrazie tym obecne są w zasadzie wszystkie wątki tematyczne, wyodrębnione przez mgr Weronikę Wosińską, jednak ich układ i stopień nasilenia okazał się bardzo zróżnicowany. Świadczy to niewątpliwie o indywidualizmie życia psychicznego człowieka, uwyrażniającym się zwłaszcza wraz z wiekiem. Indywidualizm rozpoznany został także w odniesieniu do sposobu radzenia sobie z traumą. Indywidualny profil doświadczenia traumy wojennej w istotny sposób potwierdza użyteczność Interpretacyjnej Analizy Fenomenologicznej w badaniu tego typu doświadczenia.

Doktorantka wskazuje na ważny aspekt, jakim jest siła wewnątrz, ujawniona przez więźniów wojennych w trudnym czasie podlegania przemocy i radzenia sobie z traumatycznym doświadczeniem – zarówno z bezpośrednim jego trwaniem, jak i w ciągu dalszego życia, już na wolności, co niewątpliwie należy przyjąć z wielkim podziwem i szacunkiem dla badanych.

Pracę kończy omówienie ograniczeń przeprowadzonych badań, świadczące o wysokich kompetencjach metodologicznych Autorki oraz o Jej krytycyzmie. Wskazane zostały też – co ważne – korzyści praktyczne zarówno wyprowadzonych z badań wniosków, jak i przydatność samej procedury badawczej dla ewentualnych, jak najbardziej pożądaných dalszych badań.

Na tle sformułowanych przez mgr Weronikę Wosińską poprawnie, stosownie do pozyskanego bogatego materiału badawczego, ważnych wniosków końcowych nasuwa się pytanie o *novum* wiedzy psychologicznej na temat doświadczenia traumy. Odpowiedzi na powyższe pytanie w pewnym stopniu znaleźć można w paragrafie końcowym, omawiającym między innymi implikacje teoretyczne badań autorskich. Dotyczą one przede wszystkim traumy doświadczanej w młodości przez byłych więźniów obozu przejściowego Durchgangslager 121, będących w trakcie badania już osobami w podeszłym wieku. Czy można je odnieść także do osób z innych grup wiekowych? Ponadto wśród nowych kwestii, wyraźnie ujawnionych w badaniu, Autorka wskazuje chaotyczność narracji osób badanych, zakładając, że utrata spójności wypowiedzi może być konsekwencją traumy. A może fakt ten ma przynajmniej częściowy związek z wiekiem osób poddanych badaniu i naturalnymi zmianami funkcji poznawczych osób starszych? A może

samo badanie było dla nich stresujące i tym samym utrudniające
sprawną werbalizację przeżyć?

Podsumowując ocenę rozprawy doktorskiej mgr Weroniki Wosińskiej stwierdzam, że stanowi ona bardzo wartościowe dzieło – zarówno pod względem merytorycznym, jak i formalnym. Ważny z poznawczego i przede wszystkim praktycznego punktu widzenia problem został sformułowany poprawnie, a uczynienie go przedmiotem badań uzasadnione argumentami teoretycznymi i praktycznymi. Prezentacja badań, z zastosowaniem metodologii jakościowej i wykorzystaniem analizy fenomenologicznej jest przejrzysta, zgodna z najwyższymi standardami redakcyjnymi odnoszącymi się do prac naukowych. Również wnioski z przeprowadzonych badań oraz ich użyteczność dla dalszych badań z interesującej Doktorantkę dziedziny, a także wskazanie ich praktycznego znaczenia są przekonujące, sformułowane klarownie i logicznie.

Biorąc pod uwagę pozytywną ocenę – zarówno merytoryczną jak i formalną - rozprawy doktorskiej mgr Weroniki Wosińskiej – i uznając, że spełnia ona wymagania stawiane pracom doktorskim zgodnie z Ustawą o Stopniach i Tytule Naukowym, przedkładam Wysokiej Radzie Dyscypliny Psychologia UKSW wnioszek o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dodatkowo uważam, że rozprawa doktorska mgr Weroniki Wosińskiej zasługuje na wyróżnienie.

